

УДК 027.021:351.751.5(477)

**ВИЛУЧЕННЯ КНИЖОК У «СПЕЦФОНД» ЯК РЕПРЕСИВНА
БІБЛІОТЕЧНА ПРАКТИКА ПІДРЯДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ¹**

Н. Н. Зубко

*Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
вул. Василя Стефаника, 2, Львів, 79000, Україна
Національний лісотехнічний університет України
вул. Ген. Чупринки, 103, Львів, 79057, Україна*

Публікація має на меті привернути увагу до проблеми нищення українства і викорінення національної ідентичності способом вилучення із суспільного, наукового і літературного обігу ідеологічно небажаних для радянської влади книжок, які, проте, гідно репрезентували українську культуру й мали сприяти її розвитку. Натомість радянські функціонери через жорстку цензуру й заборони обмежували вплив таких видань, а за посередництва підконтрольних способів соціальної комунікації насаджували власне бачення історії й російську ідентичність.

Здійснено огляд основних проскрипційних списків, які регламентували вилучення видань у відділ спеціального зберігання за матеріалами Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Акцентовано на роботі цензорів, які виявляли «ідеологічно шкідливі» видання на основі перегляду їх змісту й виокремлення в тексті крамольних фраз; фіксували на титульних аркушах підстави для ізолювання, узагальнені у своєрідних грифах-вироках: «націоналістичне», «антирадянське», «окупаційне», «католицьке» і т. ін.

Ключові слова: фонд спеціального зберігання, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, репресивні бібліотечні практики, заборона книг, цензура друкованого слова.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення спонукало українців до глибшого пізнання власної історії та ідентичності, яку впродовж минулого століття намагалися затерти, знівелювати, деформувати й виплекати натомість людину нового типу — покійного владі «будівника комунізму», патерналіста, який добре за своїв систему цінностей радянської держави. Як зазначає О. Гордійчук, досягалось цього в різний спосіб: через тотальну ідеологізацію суспільства, підміну українських національних цінностей комуністичними, «розкуркулєння» українського селянства, штучний Голодомор 1932–1933 років, винищення національної еліти, масові депортації, заборону релігії, політику русифікації, ізолюваність від зовнішнього світу, тотальну цензуру тощо [5, с. 50–53].

Завдяки розгнугданій пропаганді рф досі намагається повернути українство в орбіту свого впливу. Повномасштабне вторгнення загострило проблематику

¹ Публікація була створена в рамках стипендіальної програми «Досліджуйте в Україні» Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського

відновлення історичної справедливості, збереження української мови, реконструювання національної пам'яті, водночас привернувши увагу до захисту культурного спадку, який у минулому зазнавав спроб ліквідації, маргіналізування, закриття від споживачів у відділах спеціального зберігання.

Відділи спеціального зберігання (спецфонди) як окремі таємні підрозділи бібліотек слугували засобом дискримінування й ізолювання від користувачів національної книжкової спадщини на підставі її «ідеологічної шкідливості». В результаті органами цензури було офіційно заборонено й на довгий період часу вилучено з ужитку праці «ворогів народу», емігрантські та іноземні видання, зміст яких суперечив ідеологічним постулатам радянської влади.

Відділ спеціального зберігання створено у Львівській філії Бібліотеки Академії наук УРСР (нині — Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника) вже через півроку після її оформлення — у травні 1940 року. Він був покликаний забезпечити «ідеологічну чистоту» бібліотечних фондів, здійснювати належний облік, опрацювання та зберігання документів, виконувати завдання органів цензури з «вивчення та складання політичних анотацій на твори окремих авторів і оцінки їх політичної діяльності» [10]. У спецфонді концентрувалася белетристика, публіцистика, мемуаристика, наукові праці (передусім історичні й особливо ті, що торкалися Української революції 1917–1921 років), букварі, читанки, календарі, статuti, богослужбова література та інші «ворожі» для радянського режиму видання. За оцінками різних дослідників, за весь період існування спецфонд міг налічувати до 1 065 000 од., з яких опрацьована його частина становила 519 562 од. зб., а неосвоєна — близько 550 000 од. зб. [21, с. 118].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення історії відділів спеціального зберігання в українських бібліотеках розпочалося паралельно з їхнім розформуванням. Результати їх дослідження відображено в різножанрових публікаціях, присвячених конкретним установам. Так, наповнення спецхранів розкрито у бібліографічних покажчиках Книжкової палати України [25, 26], Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка [24] тощо. Різні аспекти діяльності спецфонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського й оцифрування збережених документів висвітлено в статтях О. Вощенко [3], О. Дзири [6–8], Г. Дідківської і Л. Дегтяренко [9], Л. Дубровіної і О. Онищенко [14], О. Супронюк [29], Книжкової палати України — Л. Дояр і О. Федотова [11–13, 30], Державної наукової архівної бібліотеки — Т. Боряк [2], Вінницької Обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва — Т. Кароєва [19], Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка — Н. Борисенко [1]. Історію спецфонду Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі — ЛННБ України імені В. Стефаника) узагальнено у документальному нарисі Л. Кусий, яка схарактеризувала основні етапи функціонування відділу, навела кількісні дані про обсяги вилучених видань, означила особовий склад працівників спецвідділу і його читацький контингент [21]. Забороні друкованого слова присвячено монографії О. Федотової «Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР, 1917–1990 рр.» [31] та О. Каракоз «Цензура в публічних бібліотеках України,

1917–1939 рр.» [18]. Ці та інші дослідження, сфокусовані на спецфондах, окреслено у статтях Л. Дояр «Практика заборони книжок в УСРР (1919–1937 рр.): історіографічний аспект» [12] і Ю. Левченка «Книжковий спецфонд як історичне явище» [22]. Водночас у них не відображено праці, які вийшли друком пізніше, зокрема О. Федотової і Ю. Шаповала [32], С. Білоконя [27].

Інтерес до діяльності фондів спеціального зберігання з роками не знижується, а зростає. Від 2020 року у Національній бібліотеки України імені В. І. Вернадського здійснюють опрацювання, переведення в електронний формат та оприлюднення у вільному онлайн-доступі документів із колекції «Репресована література», що є частиною колишнього спецфонду [4, с. 242]. Станом на 1 грудня 2024 року колекція налічувала 449 повнотекстових копій видань української художньої літератури, систематизованої за хронологією та видами (проза, поезія, драматургія, гумор та сатира, збірники, альманахи, декламатори). В окремий блок виділено «Рідкісні примірники» із власницькими знаками та провенієнціями, а також в оформленні відомих художників [23].

Від 2023 року фахівці ЛННБ України імені В. Стефаника працюють над формуванням цифрової колекції «Реабілітована книга», яка передбачає виготовлення страхових копій видань, переданих із фонду спеціального зберігання до відділу україніки. Зареєстрованим читачам відкрито онлайн-доступ до бібліографічних записів видань (1441 книжки станом на 1 грудня 2024 року), оцифрованих титульної сторінки й змісту видань. Частина друків представлена повнотекстовими цифровими копіями [20].

У 2024 році над реалізацією проєкту «Стирання слова» працювало онлайн-медіа «Читомо» спільно із Харківським літературним музеєм за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку. Відтак читачам запропоновано «серію статей про російські імперські спроби “стерти” українських письменників та інфраструктуру, пов’язану з написанням, друком, поширенням інтелектуальної думки, її оригінальним і унікальним звучанням, починаючи від царської росії, СРСР та завершуючи злочинами сучасної рф» [28].

У ЛННБ України імені В. Стефаника команда фахівців розробила проєкт, у межах якого планувалося виготовити цифрові копії щонайменше 500 рідкісних і цінних видань із колишнього спецфонду ЛННБ України імені В. Стефаника й удоступнити їх у межах спеціалізованої колекції, організувати виставку і випустити її ілюстрований каталог [33]. Однак запропонований аплікаційний пакет не увійшов до списку переможців на отримання гранту Українського культурного фонду.

Мета пропонованої статті — розкрити особливості вилучення книжок у відділ спеціального зберігання ЛННБ України імені В. Стефаника як одну з репресивних радянських бібліотечних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим нормативним документом для вилучення видань із загальнодоступного книговикористання до спецфондів слугували проскрипційні списки і покажчики, які готувало Головне управління у справах літератури і видавництва УСРР. Як зазначають О. Федотова і Ю. Шаповал, такі матеріали мали статус «для службового користування»,

перебували на особливому обліку та зберіганні, а їх втрата загрожувала суворим покаранням [32, с. 143].

На титульних сторінках видань із відділу спеціального зберігання ЛННБ України імені В. Стефаника збереглися написи працівників, в яких вказано номер наказу чи листа, яким вони керувалися вилучаючи видання із загальнодоступних фондів (рис. 1). У деяких книжках можна відчитати до трьох таких документів. Йдеться про проскрипційні списки загальносоюзного та республіканського рівнів. На виданнях вказано не лише переліки, сформовані Головлітом УСРР, а й аналогічним органом в інших союзних республіках. Чимало книжок ізольовано у спецфонді з огляду на накази Львівського облліту.

Знаний дослідник масового терору як засобу державного управління С. Білокінь упорядкував і видав списки репресованої літератури у межах джерелознавчого видання «Список репресованої літератури». Загалом оприлюднено 47 переліків, назви яких говорять самі за себе: «Бібліографія книжок ворогів народу», «Список підручників, знятих Народним комісаріатом освіти з навчання, які треба списати на макулатуру», «Бібліографія буржуазно-націоналістичної літератури», «Бібліографія політико-економічної літератури (автори книжок — вороги народу: троцькісти, бухаринці, націоналісти та ін.)», «Художньо-літературні збірники з віршами, оповіданнями, повістями ворогів-націоналістів», «Окремі книжки, автори яких виявлені як вороги народу, та різні збірники з статтями, промовами, цитатами ворогів народу, з вихваленням їх, з згадуванням імен ворогів», «Книжки, автори яких не являються ворогами народу, але мають статті, цитати, портрети ворогів та їх вихвалення» і т. п. [27].

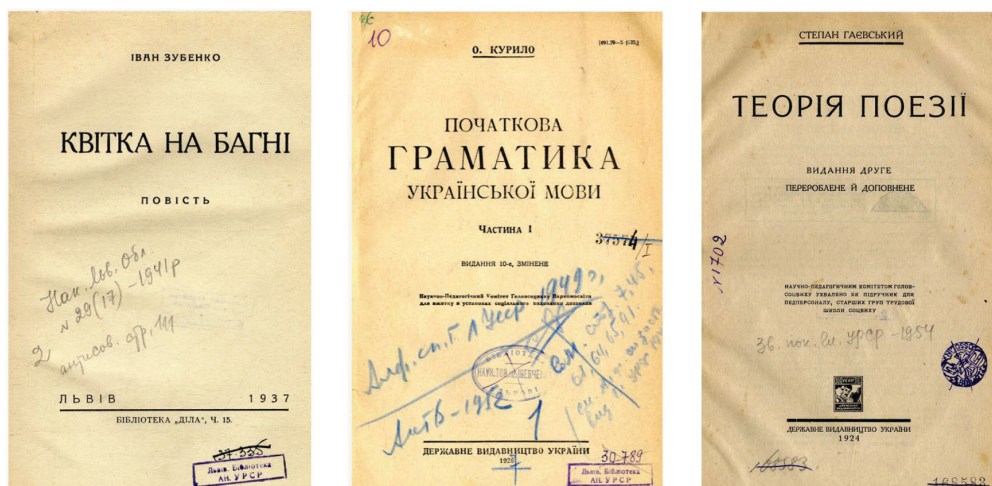

Рис. 1. Титульні сторінки, на яких вказано номер наказу, списку, акту, покажчика, за якими видання вилучили у відділ спеціального зберігання ЛННБ України імені В. Стефаника

У більшій частині списків є графа «Висновки Головліту УСРР», які розкривають причини вилучення, що найчастіше зводилися до таких: цитується, рекомендується,

здається ворог народу. Зрідка звинувачення розширено іншими аргументами. Наприклад, щодо видання Й. Дельмонта (переклад і переробка з німецької Ю. Кривдіна та М. Вороного) «Дикі звірі в кіні» (Київ: Укртеакіновидав, 1930) зазначено: «Вороний — буржуазний націоналіст, ворог народу. Книжка написана шкідливою скрипниківською термінологією. В книжці зустрічаються фашистські установки» [27, с. 347]. Деякі приписи головлівівських «експертів» апелюють до конкретних фраз. Так, до ювілейного видання Т. Шевченка під редакцією А. Хвилі і Є. Шабліовського (Харків: Література і мистецтво, 1934) висунуто такі обвинувачення: «Редакція та вступна стаття (на с. 5–26) ворога народу Хвилі. Поезія Шевченка Т. Г. за цією ворожою редакцією націоналістично перекирчана. Богдан Хмельницький в примітках роз'яснюється так: “Гетьман, що запродав Україну царській Москві і грабував трудящу людність України”» [Там само, с. 353]. Здавалося б, до цілком пропагандистському виданні К. Дешевова «В. Ленін: біографія для дітей» (Харків: Книгоспілка, 1926) висунуто такі претензії: «Скрипниківська орфографія, матеріал застарів, біографію В. І. Леніна подано не вірно. На с. 50 говориться, що есери зробили замах на обербандита Троцького. На с. 59, 61 рекомендуються “твори” ворогів народу Зінов'єва, Арнаутова» [Там само, с. 347].

Серед узагальнених проскрипційних списків, за якими видання ізолювали у спецфонді ЛННБ України імені В. Стефаника, варто виокремити «Зведений алфавітний список книжок, що увійшли до наказів Головліту Української РСР на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування за період з 1937 по 1 липня 1947 року включно» (Київ, 1947) [15] та «Зведений покажчик застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговельній сітці» (Харків, 1954) [16]. Останній налічує близько 5913 друк. од. (насправді, більше, адже щодо деяких авторів не подаються бібліографічні описи кожної опублікованої книжки, а вказується: «всі видання»).

Відповідно до попередніх наказів Головліту УРСР було сформовано зведений перелік осіб, усі твори яких підлягали вилученню з бібліотек та книгарень, який налічував 265 імен [17]. Навпроти кожного зазначено наказ, за яким вилучалися праці, а щодо двох третин імен означено професійну належність. Найбільше в переліку літераторів, а саме — 69 осіб (26 %). Насправді їхня частка більша, адже сюди можна зарахувати В. Блакитного, В. Винниченка, М. Йогансена, Ю. Шкурпія та інших письменників, сферу діяльності яких у списку не конкретизовано. Заборона торкнулася чимало авторів, які писали твори на партійну тематику, у т. ч. про комсомол, піонерію, радянське будівництво (30 осіб), на економічну та сільськогосподарську (по 12), літературознавчу (11), історичну та філософську (по 5), педагогічну, правничу, військову (по 4) теми. Представлені у списку автори праць із цукрової (І. Кухаренко, Б. Лебединський, Ю. Лубченко) та харчової (О. Сребродольський) промисловості, медици (С. Кантрович, Я. Ліфшиц, Л. Рохлін), мовознавці (О. Ізюмов, Н. Каганович, О. Синявський), геологи (К. Жуковський, Є. Оппоков), археолог (Ф. Козубовський), географ (С. Рудницький).

Оскільки не всі видання, особливо ті, що вийшли друком на заході України до 1939 року були відображені в проскрипційних списках, ідеологічні функціонери виявляли «шкідливі» для радянського громадянина друки шляхом ретельного читання опублікованих текстів. Примірники таких книжок часто мають на титулі напис «за змістом» або «по содержанию» без покликання на ті чи інші накази, листи, списки. У тексті ж суперечливі речення та абзаци підкреслили чи обводили. Зрідка їх «місцерозташування» вписували нижче підзаголовкових даних.

До прикладу, у брошурі М. Федоровича «Бог і Батьківщина» (Жовква : Друкарня і видавництво оо. Василян, 1939) на третій сторінці цензора зацікавив абзац (до речі, суголосий нашому часу), в якому він підкреслив одне з речень: *«Кожний з нас, духовник чи світський, інтелігент, селянин, робітник, багатий, бідний і безробітний — усі ми більш-менш свідомі того, до чого змагаємо, чого бажаємо, що леліємо. Змагаємося всі — до визволення з червоного ярма українського народу над Дніпром-Славутою. Змагаємося до того, хочемо того, ждемо того. Ждемо кінця червоної тиранії на Україні. І тільки одиниці, темні, загулюкані, не беруть у тому змаганні участі — думкою, симпатіями. Це полова, що її носить вітер сюди й туди (підкреслення — цензора)»*. На стор. 17 виокремлено фрагмент: *«Тепер — Україна стогне, кидає мільйони жертви найкращих синів червоному молохові й не знати, коли цьому край буде. А всьому — ми винні, і тільки ми»*.

У промові підпоручика Миколи Міхновського, виголошеній на I Українському військовому з'їзді у Києві 6 травня 1917-го й опублікованій того ж року Військовим товариством імені Павла Полуботка (Київ, 1917) виокремлено абзац: *«З цієї війни ми мусимо вийти як вільний, суцільний народ. І вся прабатьківська земля наша повинна належати українському народові, щоб він був сам пан на своїй землі»* (стор. 8).

Цензори маркували не лише фрази, пов'язані з визвольною боротьбою українського народу, його прагненням здобути і розвинути суверенну державу, а й з різнобічною критикою радянського устрою. Наприклад, у виданні Остапа Вишні «Вишневі усмішки закордонні» (Харків : Книгоспілка, 1930) цензор різними знаками («?!», «✓», «+») помаркував абзаци, речення, репліки персонажів, в яких викрито практики радянської дійсності: незнання рідної мови (*«Та я з такої країни, що своєї рідної мови не знає, а ви мені: “інгліш”»*), спосіб господарювання (*«І я, — каже, — в кизяках, і ти в кизяках, і діти всі в кизяках, і борці з кизяками»*), неприбраність (*«Тоді я, озираючись, кидаю на дорожку шматок паперу: — Хай же ж хоч один валяється! Хай же ж один він нагадає хоч трішки харківський комунальний парк після неділі, і в неділю, і в будний день! — Бо мені ніяково, коли в лісі чисто, мені скучно, коли в місці громадського гуляння нема шкаралущі, нема битих пляшок, нема їржавих з-під консервів бляшанок!»*).

У деяких заборонених полівиданнях цензори додатково позначали «неугідні» тексти у змісті. Скажімо, у збірці документів та статей «На боротьбу за політехнізм», яку підготували до друку в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (Харків: Радянська школа, 1932) червоним цензорським олівцем підкреслено праці радянських партійних і державних діячів, які обіймали посади республіканських

нарко́мів освіти: «Реконструкція країни й перебудова школи» М. Скрипника, який не визнав себе винним за звинуваченням в «націонал-ухильництві» і покінчив життя самогубством, та «Школа на повороті» А. Бубнова, який після арешту в жовтні 1937 року загинув на засланні.

У «Збірнику пам'яті Симона Петлюри (1879–1926)», виданому 1930 року в Празі накладом Міжорганізаційного комітету для вшанування пам'яті Симона Петлюри, виокремлено публікації знаного науковця і громадського діяча С. Сірополко «Освітня політика на Україні за часів Директорії», О. Шульгина «Симон Петлюра та українська закордонна політика», письменника і перекладача В. Короліва-Старого «З моїх споминів про С. Петлюру».

У читанці для старших груп дитячих установ соцвиху «В боротьбі», яку уклали Т. Винник, А. Панів і М. Плевако (Харків: Книгоспілка, 1926), цензори помітили не лише твори українських письменників Є. Плужника, І. Кулика, М. Хвильового, В. Поліщука, Д. Загула, О. Олеся, В. Винниченка, С. Черкасенка, В. Коряка, В. Еллана, М. Йогансона, Т. Бордуляка, а й керманіча революційного руху, члена партійного політбюро Л. Троцького.

В книгах, які загалом не суперечили радянським доктринам і які не «ув'язнювали» в спецхранах, імена ворогів народів затушовували в змісті, а сторінки з їхніми творами виривали з книжкових зшитків. Наслідки такої скурпульозної роботи помітні у збереженому у відділі рідкісної книги ЛННБ України примірникові антології «Декламатор», яку упорядкував Ф. Гурвіч й випустило «Видавництво дитячої літератури ЦК ЛКСМУ» 1939 року. В адресованій школярам книжці зафарбовано в змісті ім'я єврейського письменника Л. Квітка, заарештованого 1949 року у справі Єврейського антифашистського комітету, розстріляного 1952 і реабілітованого 1954-го. Із вказаного примірника вирвано сторінки із поезіями «Лист товаришу Ворошилову», який переклав М. Рильський, «Колискова пісня» і «Червона кавалерія» в перекладі Н. Забіли і П. Тичини відповідно.

Поширеною була практика вишкрабування імен неугодних авторів передмов. Вона досягла такого довершеного рівня, що якщо спеціально не відстежувати такі явища — той помітити їх складно. Підозру можуть викликати хіба що непідписані тексти, як скажімо, у примірнику вибраних оповідань Т. Бордуляка (Київ: Книгоспілка, 1928), ім'я Андрія Ніковського — активного громадсько-політичного діяча, мовознавця, літературознавця, публіциста, автора передмови — вишкребли просто філігранно.

Значна частина видань із відділу спеціального зберігання позначена «трифами», які надавали їм цензори з огляду на тематику та причини «переведення» із фондів загального користування до структурного підрозділу з обмеженим доступом за спеціальним клопотанням.

Найпопулярнішим для видань, вилучених до спецфондів, був вердикт «*националистическое*» (рис. 2). Під нього підпадали видання різного змісту й призначення. Серед них книжки, які обстоювали право українців на самовизначення й власну державність, присвячені історії, географії, економіці українських земель, українській мові, літературі, культурі, мистецтву, освіті, науці. Наприклад: «Україна в

світовому господарстві» К. Коберського (Прага: Українська Стрілецька Громада в USA, 1933), «Атлас України й сумежних країв» за редакцією В. Кубійовича (Львів: Український видавничий інститут, 1937), «Огляд історії української літератури: вступ до «Вибору української літератури для учительських семінарій» О. Барвінського (Львів: Накладом книгарні А. Бардаха, 1922), «Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року» М. Голубця зі вступом І. Крип'якевича (Львів: Іван Тиктор, 1934–1935), «З історії Гуцульщини» І. Крип'якевича (Львів: «Неділя», 1929), «Національна ідея: звідки вона взялася і до чого змагає» В. Левинського і К. Коберського (Яворів: Самоосвіта, 1933), «Етапи в розвитку української нації» М. Андрусяка (Прага: Пробоєм, 1941). У книжці «Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи» В. Левинського (Київ; Відень: Дніпросоюз, 1920) цензор конкретизував свій присуд: «*Спецфонд. Нац[ионалистическое] антима[ркс]истское[е] антиленинское изд[ание]*».

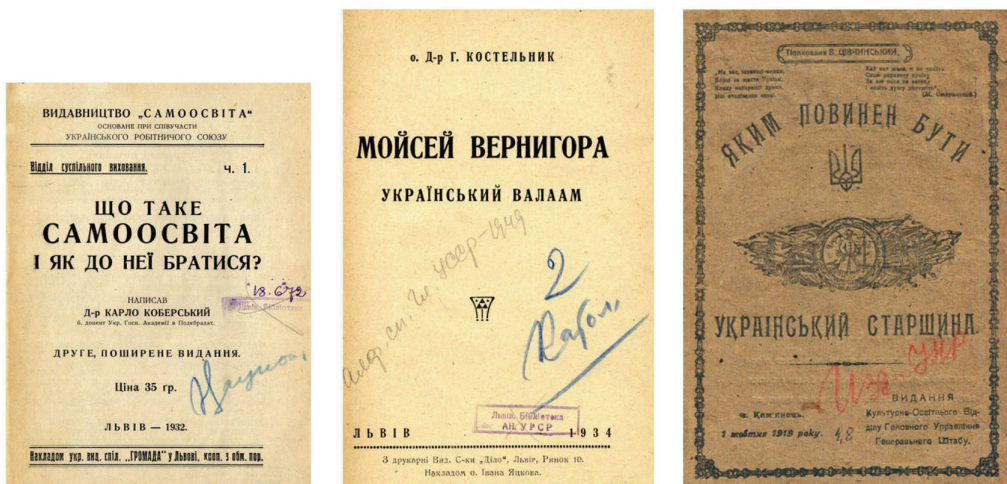

Рис. 2. Титульні сторінки, марковані цензорськими «виροками», за якими видання вилучали у відділ спеціального зберігання ЛННБ України імені В. Стефаника

Деякі видання кваліфіковано як «антибольшеви́тские» або «антисовестские». Таким тавром помічено літературно-художні, публіцистичні й популярно-просвітницькі видання, зокрема «Наші лицарі й мученики» (Каліш: Друкарня Культурно-освітнього відділу III Залізної дивізії, 1922) і «Квітка на багні» І. Зубенка у межах «Бібліотеки “Діла”» (Львів, 1937), друк Культурно-просвітницького товариства імені Олександра Духновича «Въ чемъ главная опасность? Малороссъ или украинець?» А. Волконського (Ужгород, 1929), переклад праці К. Каутського «Пролетаріят в С.С.С.Р.» (Прага: Видання закордонної групи Української соціал-демократичної робітничої партії, 1926). «Антибольшеви́тские выпады» виявив цензор на 81–86 сторінках у книжці о. Степана Коваліва «Привітання парохіян: принагідні слова» (Жовква: Видавництво й друкарня отців Василіян, 1939).

На обкладинках або титулах часом залишали лише ухвалу-наказ «Вилучити» у супровіді дати, як-от у виданнях: «Срібні тіни: про фільмове мистецтво» Я. Бохенського (Львів: Добра книжка, 1929), «Кривавий шлях, 19.XII.1918 — 15.V.1919: п'ять місяців боїв III куреня 24 п[ішого] п[олку] імені гетьмана П. Дорошенка за Львів» В. Бояричина (Львів: І. Тиктор, 1936), «Сила, чи розум?: про те, чи в суспільному житті повинно обов'язувати право сили, чи розум і справедливість» І. Давидяка (Львів: накладом автора, 1938), «Темна сила: хто сьогодні править світом?» О. Андрича (Львів: Добра книжка; накладом Івана Баса, 1938) тощо.

Як «окупаційну» маркували видання, які вийшли друком у період Другої світової війни, зокрема книжки, випущені в легальному «Українському видавництві», яке функціонувало у Кракові й Львові упродовж грудня 1939-го — березня 1945 року. На виданні Р. Керча «Франко — вожд еспанців», присвяченому відомому диктаторові й опублікованому в окремому випуску щоквартального «Вістника: місячника літератури, мистецтва, науки й громадського життя» (Львів, 1937), натрапляємо на маркування «фашист[ское]».

На титульних аркушах спецфондівських примірників знаходимо присуди цензорів, які фактично відображають різні етапи Української революції 1917–1921 років, пов'язані з діяльністю Української Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918), Гетьманату (квітень — грудень 1918), Директорії (грудень 1918 — листопад 1921). Найчастіше на книгах, випущених у той час, знаходимо написи «УНР» — скорочена назва Української Народної Республіки. Такі позначки проставлено на виданні «Заява Українських Політичних Партій до Гетьмана і Відозва Українського державного Союзу до німецького народу», надруковані у друкарні Губернського комісаріату освіти УНР (Одеса: Селянська самоосвіта, 1918), «До Ради Міністрів Української Держави од Міністра Народної Освіти та Мистецтва: пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві» (Київ: Друкарня Українського Наукового Товариства, 1918).

На напис червоним олівцем «Изд[ание] УНР» натрапляємо на обкладинці брошури полковника В. Цівчинського «Яким повинен бути український старшина?» (Кам'янець: Культурно-освітній відділ Головного управління Генерального Штабу, 1919). У виданні йдеться про політичне кредо українського старшини; його самоосвіту, ставлення «до вищих і нижчих себе та рівних собі», участь у вихованні молодшого покоління; «почуття до честі народньої у старшини». Зовні і зсередини обкладинки наведено кілька уривків патріотичного змісту із літературних і народних творів, як-от: «Ми на предківських могилах зломим вражу силу».

Зрідка на титулах і обкладинках поточнено історичний період, якому воно присвячено, або в межах якого видано. Так, на нормативно-правовому виданні «Закони: Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями; Про право на врожай 1918 року на території Української Держави; Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року (Київ: Видання «Державного вісника») відчитуємо напис «Директория».

Титульні аркуші книжок, які присвячені сформованим в листопаді 1918 року збройним силам Західноукраїнської Народної Республіки, мають стосунок до

їхніх представників і послідовників, марковані аббревіатурою «УГА» — Українська Галицька армія. Це, скажімо, окремі випуски-лекції серії «За загальний курс військового вишколу», яка виходила в Парижі упродовж 1931–1932 років під «кермуванням» генерал-хорунжого М. Капустянського, який у 1930-х займався перепідготовкою колишніх офіцерів Армії УНР і УГА. Такий самий гриф цензор проставив на виданнях: «Над пропастью: причинки до історії У. Г. А. з часів безпосередньо перед переходом на сторону армії Денікіна» М. Дольницького, який служив у лавах УГА (Львів, 1920); «Життєписи українських вождів: Галицька Армія», присвячених тим, хто «стояли й стоять чолі збройної сили українського народу» і «особистою хоробрістю визначилися в боротьбі за наше найбільше добро — державну самостійність»: М. Омеляновича-Павленка, Є. Петрушевича, В. Курмановича, О. Греківа, Г. Ціріца (Камінець: Видання «Стрільця» — органу УГА, 1919).

Поодинокі видання про легіон Українських січових стрільців, отримували від цензорів гриф «УСС», як-от видання, присвячене боям на горі Лисоня «Коло Потутор, 13.VIII.–30.IX.1916» від воєнного дописувача В. Дзіковського. Це — третя частина «Бібліотеки Центральної управи Українських січових стрільців», випущена у Відні 1917-го. Її текст унаочнено численними планами, картами, пейзажними й портретними ілюстраціями.

Скороченням «УНДО» позначали книги, у надзаголовкових даних чи інших вихідних відомостях яких фігурувало Українське національно-демократичне об'єднання — одне з найвпливовіших політичних сил на Заході України у 1925–1939 роках, членами якого були Д. і К. Левицький, О. Луцький, В. Целевич. З такими грифами у спецфонд ЛННБ України імені В. Стефаника потрапили брошури з серії «Політична бібліотека», зокрема «Кожний є ковалем своєї долі (за кого голосувати при виборах на Волині?)» С. Бужанина (Львів: Накладом В. Барана, 1930), відбитка зі «Свободи» під назвою «За рідну землю: справа кольонізації» у складі праць С. Барана «Народ без землі — риба без води», З. Порай «Голод землі» та «Резолюцій у земельних справах» (Львів: Накладом Видавничої спілки «Діло», 1936). На титулі останньої книжки цензор написав графітовим олівцем: «Партійна/УНДО. Нак[аз] Льв[івського] обл[іту]. № 92 (13) — 1940». На іншому ж примірнику підкреслив червоним імена авторів на титулі.

За вироком «білоемігрантське» у спецфонди засиляли видання, які в певний спосіб були пов'язані з черговою еміграційною хвилею після подій 1917–1923 років у росії. Це — опубліковані у Львові поетична збірка журналіста, письменника, історика П. Юр'єва «Четвертое кольцо», випущена 1930 року під псевдонімом «Семен Витязевський», поема учасника білогвардійського руху в росії, відтак секретаря Ставропігійського інституту, бібліотекаря Галицько-руської матиці, редактора В. Ваврика «О. Игнатій» (1934).

Ізолювали у спецхрані «католицькі» видання. Небезпечними для читача визнано релігійні книжки: «Новомодні пророки, або “Біблійні дослідники”» о. Миколи Вергуна (Львів: Біблос, 1934), «Ordo logicus» (Львів: Накладом «Богословського Наукового Товариства», 1931), «Зародкова душа: генеза людської душі

та її природа: на підставі біологічних фактів» (Львів: Накладом автора, 1931) та «Матерія й дух» о. Гавриїла Костельника (Львів: Накладом автора, 1934).

Деякі видання релігійного змісту цензори підписували як *«идеалистические»*. Так помарковано відчит о. Гавриїла Костельника на наукових зборах Богословського Наукового Товариства «Поняття матерії в старинних атомістів і в нинішній фізиці, виголошений і виданий у Львові 1932 року, його ж праці «Справжнє джерело атеїзму» і «Правда про стигматичку Евстахію Бохняк: письмо до Митрополитичого Ординаріату», що вийшли накладом автора 1935 і 1938 роках відповідно, проповідь і реферат «Українська молодь Христові!», опублікована накладом Ділового комітету однойменного свята 1933 року. Відбитки статей о. Осипа Годунька «Дорога доброго життя» (Львів, 1937–1938) із «Християнського голосу» і нарис у о. Теодозія Галушинського «Митрополит Йосиф Йоан Велямин Рутський» з тримісячника «Добрий пастир» (Станиславів, 1938) ідеологічний функціонер оцінив як *«религиозную макулатуру»*.

Брошуру доктора Ю. Гаджеги «Статьи по вопросам “православия”, народности и католичества» (Ужгород: Унію, 1921) означено і як *«католич[еское]»*, і *«антисов[етского] реакцион[ное] изд[ание]»* з покликанням на сторінку 39, де синім олівцем виокремлено кілька речень, зокрема: «... Правда, ныне большевизмъ свирепствуетъ надъ православнымъ духовенствомъ; онъ убилъ до 20 епископовъ...». До *«реакцион[ных]»* зараховано працю І. Раковського «Психологія: начерк науки про людську душу» (Коломия: Галицька накладня Якова Оренштайна, 1909).

Зрідка видання мають менш типові і більш конкретні цензорські маркування. Скажімо, на титулі «Lista uczestników II Międzynarodowego Zjazdu Slawistów (Filologów Słowiańskich), 23–30 września 1934 r.» (Варшава, 1934) цензор зазначив *«Список бурж[уазних] учас[ників]»* і вказав «ст. 9, 14, 15 и др.», на яких вказано імена Богдана Лепкого, Романа і Степана Смальстоцьких, Кирила Студинського. На титулі матеріалів згаданого з'їзду (секція II «Історія літератури») «Księga referatów: II Międzynarodowy Zjazd Slawistów (Filologów Słowiańskich) (Варшава, 1934) цензор обмежив коло потенційних читачів *«Только для научн[ых] работников»*. Додатково вказано сторінки «крамольних» публікацій, зокрема Я. Гординського «Виспянський і Україна». Німецькомовний посібник з книгознавства для бібліотекарів, книголюбів і антикварів Г. Бохата «Einführung in die Buchkunde» (Відень: Gilhofer & Ranschburg, 1927) потрапив до спецфонду під грифом *«бурж[уазное] книговед[ение]»*. Як *«устаревшую»* до спецфонду відправлено багатотомну працю М. Возняка «Історія української літератури» (Львів: Просвіта, 1920–1924).

Висновки. Отже, спецфонд ЛННБ України імені В. Стефаника слугував вилученню із суспільного, наукового і літературного обігу ідеологічно небажаних для радянської влади книжок, які, проте, гідно репрезентували українську культуру й мали сприяти її розвитку. Натомість радянські функціонери через жорстку цензуру й заборони обмежували вплив таких видань, а за посередництва підконтрольних способів соціальної комунікації насаджували власне бачення історії й російську ідентичність.

Вилучення видань у відділ спеціального зберігання унормовували накази, листи, що містили переліки заборонених видань, які готували союзні, республіканські, обласні управління у справах літератури і видавництва, що забезпечували цензурування творів, поданих до друку й опублікованих на сторінках книжкових і періодичних видань упродовж 1922–1991 років. Водночас «ідеологічно невитримані» книжки «викривали» на місцях, ретельно перечитуючи, виявляючи «шкідливі» фрагменти в тексті і часто маркуючи їх олівцем чи ручкою. Цензори фіксували на титульних аркушах підстави для ізолювання, узагальнені у своєрідних грифах-вироках, серед яких більш загальні («антирадянське», «націоналістичне», «окупаційне», «католицьке» і т. п.) і конкретні («видання УНР», «буржуазне книгознавство» і т. п.).

Під час виконання дослідження ми переглянули близько пів тисячі видань, які зберігались у фонді спеціального зберігання ЛННБ України імені В. Стефаника, кожне п'яте з яких містило сліди роботи цензорів. Насправді є потреба реконструювати і дослідити увесь масив «спецфондівських» документів, щоб достеменно оцінити масштаби збитків, завданих українській культурі, й недопустити схожих злочинів у майбутньому, усвідомити, наскільки важливо берегти демократичні суспільні інститути й запобігати становленню диктаторських режимів. Робота з такими виданнями мала б передбачати особливі підходи у бібліографуванні з відображенням у записі цензорських нотаток, маркувань, виокремлень і підкреслень, відновлених фрагментів текстів, затертих у змісті чи опублікованих творах, примірникових пошкоджень, зважаючи на вилучення окремих аркушів чи склеювання сторінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко Н. Дозоване читання: історія спецфонду Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2018. № 2. С. 48–54.
2. Боряк Т. Історія колишнього спецфонду Державної наукової архівної бібліотеки як депозитарію бібліотечних колекцій «Празького архіву». *Бібліотечний вісник*. 2009. № 2. С. 14–19.
3. Вощенко О. І. Оприлюднення матеріалів спецфондів у форматі електронних колекцій (на прикладі розробки е-колекції «Репресована література» в е-бібліотеці «Україніка» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) [Publication of materials from book special fonds in format of e-collections (on example of e-collection “Repressed Literature” in e-library “Ukrainica” of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine)]. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Вип. 28. С. 421–436.
4. Вощенко О. І. Стратегія збереження в електронному форматі рідкісної та цінної української з колекції «Реабілітована література» Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України*. Київ, 2024. Т. 1. С. 242–245.

5. Гордійчук О. Основні детермінанти трансформації української ментальності у 20–90-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 10. Серія: Філософські науки. С. 49–54.
6. Дзира О. Війна з українською книгою: радянські часи та сучасні реалії. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 59–64.
7. Дзира О. Розсекречення фонду спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського АН УРСР: передумови та наслідки. *Архіви України*. 2023. № 1. С. 86–95.
8. Дзира О. Читацьке обличчя спецфонду Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР кінця 1960–1970-х років. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 4. С. 16–29.
9. Дідківська Г., Дегтяренко Л. Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*. 1998. № 2. С. 36–39.
10. Документи про роботу відділу спецфондів за 1986 р. (план, річний звіт, положення про відділ). *ЛННБ України імені В. Стефаника*. Архів. Оп. 1, од. зб. 2567. Арк. 2.
11. Дояр Л. Маловідомий історико-український компонент спецфонду Книжкової палати України (1918–1919 рр.). *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 8. С. 39–43.
12. Дояр Л. Практика заборони книжок в УСРР (1919–1937 рр.): історіографічний аспект. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 1. С. 49–52.
13. Дояр Л. Спецфонд Книжкової палати України (1917–1921 рр.): заборонені книгодруки з історичної галузі. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 7. С. 49–52.
14. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1965–1991. Київ : НБУВ, 2008. 373 с.
15. Зведений алфавітний список книжок, що увійшли до наказів Головліту Української РСР на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування за період з 1937 по 1 липня 1947 року включно. Київ, 1947. 157 с.
16. Зведений покажчик застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговельній сітці. Харків : Вид-во Книжкової палати УРСР, 1954. 413 с.
17. Зведений список осіб, усі твори яких підлягають вилученню з бібліотек та книготорговельної мережі згідно наказів Головліту УРСР за період з 1938 по 1954 рік включно. *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4034. Арк. 432–440.
18. Каракоз О. О. Цензура в публічних бібліотеках України 1917–1939 рр. Київ : Ліра-К, 2017. 200 с.
19. Кароєва Т. Р. Вінницька ОУНБ імені К. А. Тімірязєва у радянській репресивній системі 1920–30-х років. *Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього : матеріали наук.-практ. конф. до 110-ї річниці заснування ВОУНБ імені К. А. Тімірязєва, 12 верес. 2017 р., м. Вінниця*. Вінниця, 2017. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/biblioteka-v-umovax-suchasnosti-i-konstruyuvannya-majbutnogo> (дата звернення: 19.11.2024).
20. Колекція «Реабілітована книга». *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника* : [офіц. вебсайт]. URL: http://aleph.lsl.lviv.ua:8991/F/?func=file&file_name=find-b-new&local_base=%20E2 (дата звернення: 19.11.2024)
21. Кусий Л. Історія відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН УРСР : документ. нарис. Львів : ЛННБ України імені В. Стефаника, 2015. 200 с.

22. Левченко Ю. Книжковий спецфонд як історичне явище. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2019. Вип. 2. С. 171–184.
23. Репресована література : колекція. *Електронна бібліотека «Україніка»* / Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/col/col0000020024> (дата звернення: 19.11.2024).
24. Реабілітовані книги у фондах ХДНБ імені В. Г. Короленка: бібліогр. каталог / склад. Т. О. Сосновська, Н. І. Полянська; Харківська держ. наук. б-ка імені В. Г. Короленка. Харків, 1993–1994. Вип. I–III.
25. Спецфонд Книжкової палати України (1917–1921 рр.) : додат. вип. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: О. Федотова та ін. ; Книжк. палата України. Київ, 2003. 60 с.
26. Спецфонд Книжкової палати України (1917–1921 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: О. Федотова та ін. ; Книжк. палата України. Київ. 2003. 360 с.
27. Список репресованої літератури : документи і матеріали / упоряд. С. І. Білокінь. Київ : Українські пропілеї, 2018. 520 с.
28. Стирання слова : проєкт про інструменти знищення української літератури на підтримку виставки «Антитекст». *Читомо*. URL: https://chytomo.com/special_project/styrannia-slova (дата звернення: 19.11.2024).
29. Супронюк О. К. Сторінки до історії відділу зарубіжної україніки в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (до 20-річчя створення відділу). *Світогляд*. 2012. № 3. С. 61–67.
30. Федотова О. Відділ спецфондів у структурі Книжкової палати України (1944–1956 рр.). *Вісник Книжкової палати*. 2002. № 4. С. 28–29.
31. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.). Київ : Парламентське вид-во, 2009. 352 с.
32. Федотова О. О., Шаповал Ю. І. Проскрипції як цінне джерело з історії цензури в радянській Україні. *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 142–159.
33. “Repressed book: (re)presentation of National Cultural Heritage from the Funds of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv” — Information Technologies for the Implementation of a Cross-Sectoral Project / Galyna Melnyk-Khokha, Nadiia Popadiuk, Nadiia Zubko, Valentyna Mudrokha. *Proceedings of the 5th International Workshop “IT Project Management” (ITPM 2024), Bratislava, May 22, 2024. CEUR Workshop Proceedings. Bratislava, 2024. Vol. 3709. P. 179–191. URL: <https://dblp.org/db/conf/itpm/itpm2024.html> (дата звернення: 11.11.2024).*

REFERENCES

1. Borysenko, N. (2018). Dozovane chytannia: istoriia spetsfondu Kharkivskoi derzhavnoi naukovoï biblioteki im. V. H. Korolenka [Dosage Reading: History of the Special Fund of Kharkiv State Scientific Library V. G. Korolenko]. *Biblioteknyi forum: istoriia, teoriia i praktyka*, 2, 48–54 [in Ukrainian].
2. Boriak, T. (2009). Istoriia kolyshnoho spetsfondu Derzhavnoi naukovoï arkhivnoi biblioteki yak depozytariu biblioteknykh kolektsii «Prazkoho arkhivu» [The State Archive Library former special fund’s history as the depository of «Prague Archive» library collections]. *Biblioteknyi visnyk*, 2, 14–19 [in Ukrainian].

3. Voshchenko, O. (2022). Opryliudnennia materialiv spetsfondiv u formati elektronnykh kolektsii (na prykladi rozrobky e-kolektsii «Represovana literatura» v e-bibliotetsi «Ukrainika» Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho). *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna ukraïny*, 28, 421–436.
4. Voshchenko, O. (2024). Stratehiia zberezhennia v elektronnomu formati ridkisnoi ta tsinnoi ukrainiky z kolektsii «Reabilitovana literatura» Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. Vernadskoho [Strategy for the preservation of rare and valuable ucrainica in electronic format from the “Rehabilitated literature” collection of the Vernadsky National Library of Ukraine]. In O. M. Vasylenko (Ed.). *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Intehratsiia u mizhnarodnyi biblioteknyi prostir. — Library. Science. Communication. Integration into the international library field (vol. 1, pp. 242–245). Natsionalna Biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [in Ukrainian]*. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004933> [in Ukrainian].
5. Hordiichuk, O. (2018). Osnovni determinanty transformatsii ukrainskoi mentalnosti u 20–90- tykh rokakh KhKh stolittia. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky, Seriia: Filosofske nauky*, 10, 49–54 [in Ukrainian].
6. Dzyra, O. (2022). Viina z ukrainskoiu knyhoiu: radianski chasy ta suchasni realii [The war with against ukrainian book: soviet times and modern realities]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 30, 59–64 [in Ukrainian].
7. Dzyra, O. (2023). Rozsekrechennia fondu spetsialnogo zberihannia Tsentralnoi naukovoï biblioteky im. V. I. Vernadskoho AN URSR: peredumovy ta naslidky [Declassification of special storage fonds of the Vernadsky Central Scientific Library of Academy of Sciences of Ukrainian SSR: prerequisites and consequences]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 86–95 [in Ukrainian].
8. Dzyra, O. (2018). Chytatske oblychchia spetsfondu Tsentralnoi naukovoï biblioteky Akademii nauk URSR kintsia 1960–1970-kh rokiv [Reader’s face of the special fonds of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of the late 1960s and 1970s]. *Biblioteknyi visnyk*, 4, 16–29 [in Ukrainian].
9. Didkivska, H. & Dehtiarenko, L. (1998). Fond viddilu zarubizhnoi ukrainiky [Fonds of the Department of Foreign Ucrainica]. *Biblioteknyi visnyk*, 2, 36–39 [In Ukrainian].
10. Dokumenty pro robotu viddilu spetsfondiv za 1986 r. (plan, richnyi zvit, polozhennia pro viddil) [Documents on the work of the Special Funds Department for 1986 (plan, annual report, regulations on the department)]. *LNNB Ukrainy imeni V. Stefanyka*. Arkhiv. Op. 1, od. zb. 2567. Ark. 2. [In Ukrainian].
11. Doiar L. Malovidomyi istoriko-ukrainskyi komponent spetsfondu Knyzhkovoi palaty Ukrainy (1918–1919 rr.) [A little-known historical-Ukrainian component of the special fund of the Book Chamber of Ukraine (1918–1919)]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 8, 39–43 [In Ukrainian].
12. Doiar L. Praktyka zaborony knyzhok v USRR (1919–1937 rr.): istoriografichnyi aspekt [The practice of book banning in the Ukrainian SSR (1919–1937): a historiographical aspect]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 1, 49–52 [In Ukrainian].
13. Doiar L. Spetsfond Knyzhkovoi palaty Ukrainy (1917–1921 rr.): zaboroneni knyhodruky z istorichnoi haluzi [Special Fund of the Book Chamber of Ukraine (1917–1921): banned books from the historical field]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 7, 49–52.

14. Dubrovina, L. A., & Onyshchenko, O. S. (2008). *Istoriia Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho 1965–1991* [History of the Vernadsky National Library of Ukraine in 1965–1991]. Kyiv, Ukraine: NBUV, 373 p. [In Ukrainian].
15. Zvedenyi alfavitnyi spysok knyzhok, shcho uviishly do nakaziv Holovlitu Ukrainskoi RSR na vyluchennia ta spysannia v makulaturu z bibliotek hromadskoho korystuvannia za period z 1937 po 1 lytnia 1947 roku vkluchno [A consolidated alphabetical list of books included in the orders of the Main Committee of the Ukrainian SSR for removal and writing off as waste paper from public libraries for the period from 1937 to July 1, 1947 inclusive]. (1947). Kyiv, Ukraine: Knyzhkova palata Ukrainy, 157 p. [In Ukrainian].
16. Zvedenyi pokazhchyk zastarielykh vydan, shcho ne pidliahaiut vykorystanniu v bibliotekakh hromadskoho korystuvannia ta knyhotorhovelnoi sittsi [A consolidated index of obsolete publications that are not subject to use in public libraries and the book trade network]. (1954). Kharkiv, Ukraine: Vydavnytstvo Knyzhkovoi palaty URSR, 413 p. [In Ukrainian].
17. Zvedenyi spysok osib, usi tvory yakych pidliahaiut vyluchenniu z bibliotek ta knyhotorhovelnoi merezhi zghidno nakaziv Holovlitu URSR za period z 1938 po 1954 rik vkluchno [A consolidated list of persons whose works are subject to removal from libraries and the book trade network according to the orders of the Main Committee of the Ukrainian SSR for the period from 1938 to 1954 inclusive]. *TsDAHO Ukrainy, F. I. Op. 24. Spr. 4034. Ark. 432–440*.
18. Karakoz, O. O. (2017). Tsenzura v publichnykh bibliotekakh Ukrainy 1917–1939 rr. [Censorship in the public library of Ukraine 1917–1939]. Kyiv, Ukraine: Lira-K, 200 p. [In Ukrainian].
19. Karoieva, T. R. (2017). Vinnytska OUNB im. K. A. Timiriazieva u radianskii represyvnii systemi 1920–30-kh rokiv [Vinnitsa OUNB them. K. A. Timiryazev in the Soviet repressive system of the 1920s and 1930s]. *Biblioteka v umovakh suchasnosti i konstruiuvannia maibutnoho: materialy naukovopraktychnoi konferentsii do 110-i richnytsi zasnuvannia VOUNB im. K. A. Timiriazieva 12 veresnia 2017 m. Vinnytsia*. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/biblioteka-v-umovax-suchasnosti-i-konstruyuvannya-majbutnogo> [in Ukrainian].
20. Kolektsiia «Reabilitovana knyha» [«Rehabilitated Book» Collection]. *Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka*. URL: http://aleph.lsl.lviv.ua:8991/F/?func=file&file_name=find-b-new&local_base=%20E2 [In Ukrainian].
21. Kusyi, L. (2015). *Istoriia viddilu spetsfondiv Lvivskoi naukovo biblioteki im. V. Stefanyka AN URSR* [History of Special Funds Division of Lviv Scientific Library V. Stefanyk, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. Lviv, Ukraine: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka, 197 p. [In Ukrainian].
22. Levchenko, Yu. (2019). Knyzhkovyi spetsfond yak istorychne yavyshe [Books special fund as a historical phenomenon]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriia, 2, 171–184* [In Ukrainian].
23. Represovana literatura [Repressed literature]: kolektsiia. *Elektronna biblioteka «Ukrainika»*. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/col/col0000020024> [In Ukrainian].
24. Sosnovska T. O. & Polianska N. I. (Comps.) (1993–1994). Reabilitovani knyhy u fondakh KhDNB im. V. H. Korolenka: bibliohrafichnyi katalog [Rehabilitated book in the collections of the V.M. Korolenko Kharkiv State Scientific Library: bibliographic catalog], I–III. Kharkiv, Ukraine: Kharkivska derzh. nauk. b-ka im. V. H. Korolenka [In Ukrainian].

25. Fedotova, O. (Comps.) (2003). Spetsfond Knyzhkovoi palaty Ukrainy (1917–1921 rr.): dodat. vyp.: nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch [Special Fund of the Book Chamber of Ukraine, 1917–1921: additional volume: scientific and auxiliary index]. Kyiv, Ukraine: Knyzhkva palata Ukrainy. 2003. 60 p.
26. Fedotova, O. (Comps.) (2003). Spetsfond Knyzhkovoi palaty Ukrainy (1917–1921 rr.): nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. [Special Fund of the Book Chamber of Ukraine, 1917–1921: scientific and auxiliary index]. Kyiv, Ukraine: Knyzhkva palata Ukrainy. 2003. 360 p.
27. Bilokin, C. I. (Comps.) (2018). Spysok represovanoi literatury: dokumenty i materialy [[In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Ukrainski propilei, 2018. 520 p.
28. Styrannia slova: projekt pro instrumenty znyschennia ukrainskoi literatury na pidtrymku vystavky «Antytekst» [Erasure of Word: A Project about the Instruments of Destruction of Ukrainian Literature in support of the Exhibition Antitext]. *Chytomo*. URL: https://chytomo.com/special_project/styrannia-slova
29. Suproniuk, O. (1997). Zarubizhna ukrainika: problemy vyvchennia [Foreign Ukrainica: problems of study]. *Bibliotechnyi visnyk*, 2, 12–15. [In Ukrainian].
30. Fedotova, O. (2002). Viddil spetsfondiv u strukturi Knyzhkovoi palaty Ukrainy (1944–1956 rr.) [Division of special funds in the structure of the Book Chamber of Ukraine (1944–1956)]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 4, 28–29 [In Ukrainian].
31. Fedotova, O. O. (2009). Politychna tsenzura drukovanykh vydan USSR — URSR (1917–1990 rr.) [Political censorship of printed editions of the Ukrainian SSR — Ukrainian SSR (1917–1990)]. Kyiv, Ukraine: Parlamentske vydavnytstvo [In Ukrainian].
32. Fedotova, O. O. & Shapoval, Yu. I. (2017). Proskryptsii yak tsinne dzherelo z istorii tsenzury v radianskii Ukraini [Proscriptions as a valuable source on the history of censorship in Soviet Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 142–159 [In Ukrainian].
33. Melnyk-Khokha G., Popadiuk N., Zubko N., Mudrokha V. (2024). “Repressed book: (re) presentation of National Cultural Heritage from the Funds of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv” — Information Technologies for the Implementation of a Cross-Sectoral Project. *Proceedings of the 5th International Workshop “IT Project Management” (ITPM 2024), Bratislava, May 22, 2024. CEUR Workshop Proceedings. Bratislava, vol. 3709*, 179–191. URL: <https://dblp.org/db/conf/itpm/itpm2024.html>.

doi: 10.32403/0554-4866-2024-2-88-183-200

WITHDRAWAL OF BOOKS TO A SPECIAL FUND AS A REPRESSIVE LIBRARY PRACTICE IN UNDER-SOVIET UKRAINE

N. N. Zybko

*Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine,
2, Vasyl Stefanyk St., Lviv, 79000, Ukraine
National Forestry University of Ukraine,
103 Gen. Chuprinka str., Lviv, 79057, Ukraine
nadiannazubko@gmail.com*

The publication aims to draw attention to the problem of the destruction of Ukrainian identity and the eradication of national identity by removing the books ideologically undesirable to the Soviet authorities from public, scientific and literary circulation, which nevertheless represented adequately the Ukrainian culture and were supposed to contribute to its development. Instead, the Soviet functionaries limited the influence of such publications through strict censorship and bans, as well as imposed their own vision of history and Russian identity through controlled means of social communication.

Special funds — separate secret divisions of libraries — were used as a means of discrimination and isolation of the national book heritage from users on the grounds of its «ideological harmfulness». This department was established in Lviv branch of the Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (now — V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv) in May 1940. Its example reveals the repressive library practices that resulted in the removal of works of «enemies of the people», emigrant and foreign publications with content that contradicted the ideological postulates of the Soviet government for a long period of time.

The article reviews the main proscribing lists that regulated the withdrawal of publications to the special storage department of V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. The author focuses on the work of censors who identified «ideologically harmful» books by reviewing their content and highlighting offensive phrases in the text; recorded the grounds for isolation on the title pages, summarized in a kind of verdict stamps, among which the most common are: «nationalist», «anti-Soviet», «occupation», «Catholic», etc. Recommendations for further research on the repressive bibliocidal policy are proposed.

Keywords: *special storage fund, V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, repressive library practices, book banning, censorship of the printed word.*

Стаття надійшла до редакції 21.06.2024.

Received 21.06.2024.